

The role and importance of preventive measures against violence

Murod Urazaliev¹

Tashkent state University of Law

ARTICLE INFO

Article history:

Received September 2020
Received in revised form
15 November 2020
Accepted 20 November 2020
Available online
15 December 2020

Keywords:

Violence
Domestic violence
Family conflicts
Committing domestic
violence
Crimes committed in the
family.

ABSTRACT

This article is devoted to the main aspects of improving family relations, the negative social consequences of committing domestic violence and domestic violence, as well as measures to prevent domestic violence

2181-1415/© 2020 in Science LLC.

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Зўрликка нисбатан қўлланадиган олдини олиш таъсир чораларининг ўрни ва аҳамияти

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

Зўравонлик
Оилавий зўравонлик
Оиладаги низолар
Оилада зўрлик содир
этилиши
Оилада содир этиладиган
жиноятлар.

Ушбу мақола оиладаги муносабатларни соғломлаштириш, оиладаги содир этилган зўравонлик ва оилавий зўравонликнинг ижтимоий салбий оқибатлари ҳамда оилада зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятларни олдини олишнинг чораларининг муҳим жихатларига бағишланади.

¹ Tashkent State Law University Criminal law, criminology and corruption Associate Professor of Wrestling
E-mail: u.murodbek_78@mail.ru

Роль и значение превентивных мер против насилия

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

Насилие
Домашнее насилие
Семейные конфликты
Совершение семейного насилия
Преступления
совершенные в семье

Данная статья посвящена основным аспектам улучшения семейных отношений, негативным социальным последствиям совершения семейного насилия и домашнего насилия, а также мерам по предотвращению домашнего насилия.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар натижасида юз бераётган ижобий ижтимоий ва иқтисодий жараёнлар ижтимоий институт сифатида оила фаровонлигини оширишга, болалар ҳаёти ва соғлиғини изчил ва ишончли ҳимоя қилишга, уларнинг оқил ва маънавий жиҳатдан камол топишига қаратилгандир.

Жиноятчиликнинг олдини олиш, давлат идоралари ва жамиятнинг бу борадаги масъулиятини ошириш масалаларига бағишланган йиғилишда Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, “Агар ҳамма бирдек жон куйдириб, оилалар муаммоларидан тўлиқ хабардор бўлиб, уларни ҳал этишга кўмаклашган, жиноятчиликнинг барвақт олдини олганда эди, бугун натижалар умуман бошқача бўларди. Афсуски, жиноятчиликка қарши курашишда ҳалигача эскича ишлаш тизимидан воз кеча олмаяпмиз. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралар бу фаолиятга кўрсаткичларни олдинги давр билан таққослаш орқали баҳо бериб келмоқда. Аслида битта бўлса ҳам жиноят бўлгани ҳаммамизни ташвишга солиши керак” [1].

Оиланинг асосий вазифаси ижтимоий назорат функциясини бажариш, баркамол авлод ва комил инсонни тарбиялаш, ўз аъзоларининг ижобий фазилатлари, инсоний индивидуаллигини шакллантиришдан иборат[2]. Бошқа ижтимоий институтлардан фарқли ўлароқ, оила узоқ давом этадиган ижтимоийлашув жараёнининг зарурий бўғини сифатида, шахснинг барча жиҳатлари ва қирраларига унинг бутун умри мобайнида таъсир кўрсатишга қодирдир. Айрим оилалардаги моддий аҳволнинг оғирлиги, даромадлари яшаш минимумидан кам бўлиши, оиладаги мураккаб руҳий муносабатлар, оиланинг бузилишига, болаларнинг уйдан кетиб қолишига, болаларга эътиборсизлик, назоратсизликнинг кучайишига сабаб бўлади. Оиладаги муносабатларни соғломлаштиришга, оила аъзолари ўртасидаги муаммоларни бартараф этишга катта эътибор берилсада, айрим оилаларда зўрлик ишлатиб жиноят содир этиш ҳолатлари мавжуд.

Оилада содир этиладиган жиноятларнинг олдини олиш, бошқа турдаги жиноятларни профилактика қилишга қараганда, ўзига хос хусусияти ва анча мураккаблиги билан ажралиб туради. Бундай турдаги жиноятлар ички мазмун ва моҳияти доим ҳам аниқ-равшан кўриниб турмайдиган теран кечинмалар ва шахслараро муносабатлар билан боғлиқ ҳисобланади. Ҳозирги вақтда оилада оила аъзоларга зўрлик ишлатиш муаммоси жамиятда ижтимоий беқарорлик ва криминогенлик даражасини оширувчи омиллардан ҳисобланади.

Оилада зўрлик содир этилишини олдини олишнинг дастлабки чораси, унга мойил бўлган шахсларда ғайриижтимоий хулқ-атвори шакллантирувчи ижтимоий-психологик муҳитни соғломлаштириш билан боғлиқ эканлигини кўрсатмоқда. Дарҳақиқат, “ҳеч ким онадан жиноятчи бўлиб туғилмайди. Жиноятчилик номақбул ижтимоий-иқтисодий, маънавий-ахлоқий муҳитдагина илдиз отиши мумкин”[3].

АКШнинг Case Western Reserve университети социологлари томонидан ўтказилган янги тадқиқотга кўра, федерал ҳукумат ҳар йили болаликдаги оиладаги зўравонлик оқибатларига қарши курашиш учун тахминан 55 миллиард доллар сарфлайди. “Оилавий зўравонлик” журналида чоп этилган “Оиладаги содир этилган зўравонлик” нинг мамлакат иқтисодиётига таъсири бўйича ўтказилган тадқиқот натижалари соғлиқни сақлаш харажатлари, жиноятчилик даражаси ва болалар ёшига қараб самарадорликнинг пастлигини кўрсатди. Бу нафақат ушбу болалар учун узоқ муддатли оқибатларга олиб келадиган, балки жамият учун катта молиявий юкни келтириб чиқарадиган жиддий соғлиқни сақлаш масаласидир”, - дейди Меган Р. Холмс, Жарохат ва қийинчиликлар Марказининг асосчиси Жек, Жозеф ва Мортон Мандел номидаги амалий ижтимоий фанлар мактабида. Касалликларни назорат қилиш марказлари ҳозирги ёки собиқ яқин шериги томонидан ҳар қандай жисмоний зўравонлик, жинсий тажовуз, таъқиб ёки психологик зўравонлик сифатида кўпроқ тарқалган маиший зўравонлик деб аталадиган яқин шерикларнинг зўравонлигини белгилайди. АКШда ҳар йили тахминан 15,5 миллион бола интим-шерикларнинг зўравонлигининг камида битта эпизодини бошдан кечирмоқда, болаларнинг 25 фоизидан ортиғи ҳаёт давомида оилавий зўравонликни бошдан кечирмоқда. Касалликларни назорат қилиш марказлари Миллий интим шерик ва жинсий зўравонлик тадқиқотлари шуни таъкидлашча, аёлларнинг 27,3 фоизи ва ҳар 10 эркакдан биттаси (11,5 фоиз) ҳаётларида камида бир марта жисмоний зўравонлик, жинсий зўравонлик ёки яқин шериклар томонидан таъқибга учраган [4].

Оиладаги зўрликлар билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлардан жабрланган шахслар ҳақидаги суриштирув, тергов ва суд материалларини ўрганиш, оркали олинган маълумотлар таҳлили оилада зўравонликдан жабрланганларнинг 58.5 фоизини аёллар, 31.9 фоизини вояга етмаганлар, 5.8 фоизини қариялар, 3.8 фоизини эса ногиронлар ташкил этган [5].

Оиладаги зўрликларнинг олдини олиш илгари зўрлик ишлатиб содир этилган жиноятлари учун судланган шахсларнинг ижтимоий ҳаётга мослашувини назарда тутувчи махсус дастурларни ҳам ўз ичига олиши лозим.

Жазони ўтаб чиққан шахснинг ижтимоий ҳаётга мослашиши модели жиноят-ҳуқуқий таъсирдан тубдан фарқ қилувчи чоралар тизимининг йиғиндисидир. Хусусан, айбдор шахсга руҳий ва ижтимоий таъсир кўрсатувчи жазо, ўз моҳиятига кўра, тарбиявий хусусиятга эга эмас. Чунки жиноий жазо зўрлик жиноятлари субъектининг ўзини зўрлик объектига айлантиради. Бу ҳол унга реал зарар етказди (бу уни ерга уриш, уялтириш кабиларда намоён бўлади). Тарбиявий таъсир оилада зўрлик ишлатиб содир этилган жиноят субъектининг жамиятга қайтишига кўмаклашиши, жиноятчининг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳеч бўлмаганда келажакда ҳимоя қилинишининг кафолатланишига, жамиятда рецедив жиноятчилар кўпайишининг олдини олишга, оиладаги зўрлик субъекти билан

унинг “жабланувчи” ўртасида келишувга эришишга, жамоат тартибининг тикланиши ва таъминланишига ёрдам бериши лозим. Шундай қилиб, тарбиявий (жазолашсиз) таъсир ўз-ўзидан зўравоннинг қайтадан ижтимоий ҳаётга мослашувининг ўзига хос моделига айланиши мумкин.

Тарбиявий таъсир чоралари давлатнинг аралашуви билан оиладаги ғайриижтимоий муҳитни тузатишга қаратилгандир. Ушбу мақсадга эришиш учун дам олиш пайтларида тарбиявий соатлар ўтказиш, индивидуал тарзда ёки гуруҳларга маслаҳатлар бериш, шунингдек, жисмоний, руҳий ва ижтимоий муолажанинг турли кўринишлари, индивидуал руҳий муолажа ва гуруҳларда муолажалар ўтказиш усулларида фойдаланишни тақозо этади. Жазонинг тарбиявий таъсиридан қуйидаги тўртта асосий жиҳати билан тавсифланувчи, нисбатан тор ҳисобланувчи таъсир моделини фарқлаш лозим:

-ушбу модель оиладаги зўрликнинг келиб чиқишини муайян жиноят субъектининг индивидуал паталогияси, яъни хулқ-атворининг статик ва динамик бузилишлари билан боғлиқ, деб тушунтиради (бунда жиноятчиликнинг психопатологик ёки психоаналитик назариялари ҳисобга олинади);

-индивидуал психологик ва психиатрик ташхиз қўйиш ва шундай муолажалар шахс руҳиятидаги бузилишларнинг бартараф этилишини таъминлайди ҳамда оилада зўрлик ишлатиб содир этилган жиноят субъектларининг хулқ-атворини тузатади;

-индивидуал психологик ва психиатрик муолажа нафақат жиноий жазони ижро этишнинг инсонпарварлаштиришга, балки рецидив жиноятчиликнинг олдини олишга ёки, ҳеч бўлмаганда, уни камайтиришга эришишга қаратилади;

-ижтимоий реабилитация модели чора-тадбирларнинг вояга етмаганлар ҳуқуқбузарлигининг олдини олишга қаратилишини назарда тутаяди. Чунки айнан вояга етмаганлар салбий хулқ-атвор шаклларида дарҳол ўзлаштириб оладилар ва келажакда уларда катта ёшдаги жиноятчиларни шакллантирувчи носоғлом фикр вужудга келади. Бу ҳолатни инобатга олиб, ижтимоий реабилитация моделига асосий эътибор қаратилади. Зеро, ҳуқуққа хилофлик ва жиноятчиликнинг салбий хусусиятлари ушбу тизимга ҳуқуқбузарлар ва жиноятчилар қанчалик кўп киришса, шунчалик кучайиб бораверади.

Оилавий зўравонликнинг узоқ муддатли оқибатлари жабрланганларга, аксарият ҳолларда аёллар ва болаларга жуда таъсирли ва кўпинча ҳалокатли ҳисобланади. Оиладаги зўравонлик тез-тез учрайдиган муҳитда яшовчи аёллар ва болалар ҳаётидаги нотинч муҳит туфайли хавфи катта. Аёллар учун оилавий зўравонликнинг оқибатлари салбий бўлиб, улар зўравоннинг қўлидан олинган тўғридан-тўғри жисмоний шикастланишдан ташқари, турли хил психосоматик касалликлар, овқатланиш бузилишлари, уйқусизлик, ошқозон-ичак касалликлари, умумий сурункали оғриқ ва шикаст этказган стресс бузилиши каби руҳий саломатлик муаммоларига дуч келишади.

Зўравонликка учраган кўплаб аёллар, оилавий зўравонлик оқибатлари туфайли кундалик ҳаётларини бошқаришда қийналишади. Аёлларда болаларни тарбиялаш ва уларнинг ижобий ривожланишига кўмаклашиш қобилияти заифлашиши мумкин. Жабрланувчиларнинг ўзлари ёки оддийгина атрофдагилар бўлсин, болалар ота-онани тарқатишлари мумкин, ривожланишнинг суст кечиши ёки бузилишлари ва ҳиссий муаммоларга дуч келишади.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, оиладаги зўравонликлар маънавий тарбиянинг заифлиги, биринчи навбатда, носоғлом муҳит, ичкиликбозлик, ғайритабиий муносабатлар, низолар, жанжаллар, келишмовчиликлар мавжудлигида, ўзаро ғамхўрликнинг йўқлигида намоён бўлади. Баъзи ота-оналар болалар олдида жанжаллашадилар, бўлмағур сўзларни ишлатадилар. Шуни эсдан чиқармаслик керакки, бола отанинг ҳар бир ҳаракатини зимдан кузатиб боради. Ота-она ўртасидаги доимий жанжал боланинг асабини емиради. Сержанжал оилада ўсаётган бола дарсни ўзлаштира олмайди, оқибатда унда ўзгача кайфият пайдо бўлади. Табиийки, мунтазам жанжал бўлиб турадиган оилаларда тарбияланган болалар асабий, руҳан заиф бўлиб қоладилар. Улар ғайритабиий, ҳатто ғайриқонуний ишларга қўл уришдан ҳам тап тортмайдилар[6]. Оналарининг оталари томонидан зўравонлигига гувоҳ бўлган зўравон оилаларнинг фарзандлари, интенсивлиги ва катталиги жиҳатидан жисмоний зўрланган болалар катори руҳий касалликларга дуч келишади.

Юқоридаги омилларни ҳисобга олган ҳолда, якка тартибдаги профилактика низолашишга мойил ёки низолашаётган, оилаларни аниқлашдан бошланади. Кўриб чиқиладиган профилактика фаолиятини ўрганиш натижасида нотинч оилаларни аниқлаш учун қўлланиладиган усуллар ахборот манбаларига асосан тузилиши маълум бўлди. Биринчи навбатда – бу жабрланувчининг ички ишлар органига мурожаат қилиши ёки оила аъзосининг ижтимоий ҳаракатларини ўрганиш орқали аниқланади.

Ўрганишимиз натижалари қуйидаги таклифларни илгари суриш имконини берди:

а) фақат жабрланувчиларнинг аризалари асосида профилактика объектлари рўйхатини тузиш муайян ҳудудда олиб борилган тадбирларнинг ҳақиқий ҳолатини акс эттира олмайди;

б) олинган ахборотни баҳолаш зўрлик фактларини тўла таҳлил қилишни тегишли тарбия чораларини танлаш, одатда, объектнинг индивидуал, айниқса, ижтимоий-руҳий сифатларини ҳисобга олмайди;

в) рўйхатга олиш карточкаси профилактикани ташкил этишнинг дастлабки ва келажакдаги чоралари учун зарур бўлган маълумотларни ўзида акс эттирмайди, шу билан бирга умумлаштирувчи таҳлиллар ва хулосалар учун зарур бўлган белгиларни ўзида акс эттирмайди.

Бундай “Нотинч” фақат руҳий таъсир ва маънавий камситишларга учраётган, жабрланиши эҳтимол бўлган оилалар ҳақида маълумотга эга бўлиш руҳий зўрлик жабрланувчилар томонидан ҳар доим ҳам бир хил қабул қилинавермаслиги, атрофдагилардан бу ҳолни қандай бўлмасин яширишга ҳаракат қилиниши туфайли ҳам анчагина қийин. Келишмовчиликларнинг дастлабки босқичида нотинч оилаларни аниқлаш ҳуқуқшуносларни, тиббиёт, социология, психология ва виктимология соҳасидаги мутахассисларни ёрдамида муайян “ташҳис қўювчи” чора-тадбирларни қўллаш орқали амалга оширилиши мумкин. Бундай ёрдам – корхона, муассаса ва таянч пунктларида маслаҳатлар бериш шаклида ҳам амалга оширилиши мумкин. Оиладаги келишмовчиликларни бевосита ҳал қилиш ёки рўйхатга олиш ва профилактика иш олиб борилиши мумкин бўлган оилавий муаммоларни малакали равишда кам аниқлаш уларнинг соф кўринишдаги натижаси бўлган бўлар эди.

Тадқиқот натижаларига кўра, зўрлик ишлатиб содир этилган жиноятлардан қасддан одам ўлдиришдан жабланганларнинг 53.9 фоизда айбдорга шароит яратиб берган, баданга шикаст етказишнинг 24.1 фоизда жабланувчи айбдорга кўмаклашган, номусга тегишнинг 19 фоизда жабланувчи айбдорга шароит яратган. Жабрланувчиларнинг 62 фоизи зўравонлик жиноятларини содир этилишига у ёки бу тарзда кўмаклашган [7].

Жисмоний зўрликка дучор бўлган жабрланувчиларга суд-тиббий экспертиза маркази муайян ёрдам кўрсатиши, шу билан бирга, улардан қўшимча ахборот олиши мумкин бўлади. Демак, юқоридаги каби ҳолатларда керакли ахборотни олиш, айрим ҳолларда жабрланувчиларга зарур бўлган самарали ижтимоий ва ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш бир қатор шарт-шароитлар билан енгиллаштирилганлигини кўрсатади. Биринчидан, экспертларга мурожаат этишга қарор қилган жабрланувчилар зўрлик қурбони сифатида расмий мақомга эга бўлади, табиийки, улар оиладаги келишмовчиликларни яшириб ўтирмайдилар. Иккинчидан, жабрланувчи жиноятчининг жазоланишига рози бўлар экан, суд-тиббий экспертиза марказига мурожаат этиши билан оғир руҳий тўсиқларни енгади. Учинчидан, яқинда бошидан кечирган хафагарчиликлар, калтакланишлар, жабр-ситамлар ҳисси жабрланувчини ошкораликка ундайди. Бундай ҳолат бир неча кун ўтгач, одатда, эсдан чиқади. Шу сабабли ҳам суд-тиббий экспертиза маркази оиладаги ва бошқа ўзаро яширин алоқалар ҳақидаги кенг кўламли ва тўлиқ ахборотни олиш имкониятига эга бўлади, бу пайтда жабланувчи ўз қўрқуви ва бошидан кечирган камситишларни енгиб ўтган ҳисобланади. Тўртинчидан, жабрланувчиларнинг кўпчилиги экспертизага мурожаат этар экан, тиббий хулоса ёрдамида зарар етказган шахснинг хулқ-атвориغا таъсир кўрсатишга умид қилишади. Бундай вақтда жабрланувчи оиладаги муҳитни яхшилашга қаратилган маслаҳатлар, таклифларни бажонидил қабул қилади.

Ахборот манбалари излаб топилар экан, мактабда мавжуд бўлган барча шубҳа туғдирмайдиган имкониятлар ҳам тўла баҳоланиши лозим. Болалар оиладаги муносабатларнинг ўзига хос барометридир. Ҳатто, кичик низолар, камчиликлар уларнинг кайфияти, хулқ-атвори, билим олишига таъсир этади. Мактаб ўқитувчилари нафақат нотинч оилалар ҳақидаги маълумотларга эга, балки у ёки бу тарзда оила аъзолари, оилавий низоларнинг сабаблари ҳақидаги маълумотларни ҳам биладилар. Буларнинг барчаси синчковлик билан профилактика чораларни танлаш ва қўллаш имкониятини яратади.

Оиладаги ноқулай шарт-шароит болага салбий таъсир кўрсатади. Табиийки, бу ҳолат уни доимий равишда кузатиб турувчи мутахассис эътиборини жалб этмай қолмайди. Бу ерда ахборот олиш манбаига мурожаат этиш ўрганилаётган ҳудудда тўлиқ профилактика чоралари қўлланилиши лозим бўлган оилалар сонини аниқлаш имконини берди. Шундай қилиб, қўшимча ахборот олиш манбаларининг пайдо бўлиши, авваллари профилактика нозирлари эътиборидан четда қолган нотинч оилаларга нисбатан жиноятларнинг олдини олиш чоралари доирасини кенгайтирилишига имкон яратади.

Оиладаги низолар бўйича профилактика нозирлари томонидан расмийлаштирилаётган материаллар синчковлик билан таҳлил қилиниб, одатда, оиланинг бир аъзоси бошқа аъзоси ўртасидаги салбий муносабатлари ҳам аниқланиши зарур ҳисобланади. Шунини таассуф билан қайд этиб ўтиш жоизки,

оиладаги зўрликларга нисбатан айрим ИИБ ходимларининг ҳаракатлари бошқа ҳолатларда содир этилган зўрлик қилмишларига қарши курашишда қўлланиладиган чоралардан тубдан фарқ қилади. Аксарият ҳолларда, оиладаги низоларнинг жиддийлигига ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари кўпинча жабрланувчи аризасини охир-оқибатда қайтариб олишини назарда тутиб, унчалик эътибор бермаслиги оқибатида, оилада зўрлик ишлатиб жиноят содир этилишига имкон бериши мумкин.

Юқоридаги фикрни умумлаштирган ҳолда оила, мактаб, ўқув юртлари, турар-жой, иш жойида, дам олиш ва бошқа кўнгилочар жойларда соғлом муҳитни таъминлаш ғоят муҳим ҳисобланишини таъкидлаш, лозим. Айниқса, вояга етмаганлар ва ёшлар жиноятчилиги кўрсаткичларининг ўсишига кўп жиҳатдан оила, маҳалла, таълим муассасалари ва жамоат жойларида таълим-тарбия ишларига бир томонлама ёндашиб эътиборсиз бўлишимиз ҳам сабаб бўлади.

Биобарин, оиланинг шахс маънавиятнинг шаклланишидаги криминологик аҳамияти шундаки, инсон шахс сифатида айнан оилада шаклланади, у ўзини қуршаб турган дунё ҳақидаги дастлабки билимни, яхшилик ва ёмонлик, ахлоқ нормалари ҳақидаги дастлабки тасаввурни, биринчи тарбиявий сабоқни оилада олади, шахс сифатидаги дастлабки қадамини оилада қўяди. Шунинг учун ҳам инсон тарбияси у туғилган кундан бошланиши лозим[8]. Шу билан бирга, оиланинг асосий вазифаси – инсонни ижтимоий ҳаётга тайёрлашдир. У шахснинг ижтимоий, иқтисодий ва демографик жараёнлар билан алоқасини мустаҳкамлайди. Хулоса қилиб айтганда, оила шахснинг маънавий-ахлоқий жиҳатдан шаклланишида ҳеч бир бошқа муҳитда бўлмаган имкониятларга эгадир. Шу боис ҳам оила тарбиясида миллий ва умуминсоний, ахлоқий маданий қадриятларни кучайтишимиз керак.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. <https://kun.uz/news/2018/07/27/shavkat-mirziyoyev-jinoyatchilikka-karshi-kurashishda-haligacha-eskicha-ishlash-tizimidan-voz-kecaolmayapmiz>.
2. Абдурасулова Қ.Р. Оила, аёл, жамият // Қонун ҳимоясида, 2002. №3. – 5-7 б.; Зокирова О.Ғ. Жинсий тарбия // Қонун ҳимоясида, 2003. №6. – 33-35 б.; Тоҳиров Ф. Ёшлар тарбияси – ҳамманинг иши // Ҳаёт ва қонун, 2001. -№2-3. –Б. 49-51 ва бошқалар.
3. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. 4-том. – Т.: Ўзбекистон, 1996. – 147-бет.
4. <https://www.sciencedaily.com/releases/2018/04/180425093846.htm>.
5. Муродов А.Ш. Ички ишлар органларининг оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикасини такомиллаштириш. Дис. автореферати. Тошкент, 2019, 13 б.
6. Бу ҳақда батафсилроқ қаранг: Нажмиддинова К., Оила тарбиясида миллий ва умуминсоний ахлоқий маданиятнинг ўрни // Тошкент, Адолат, 2016, 224-б., Акрамова Ф. Оилада соғлом психологик муҳитни таркиб топтириш жамият барқарорлигининг асоси сифатида // <https://cyberleninka.ru/article/n/oilada-so-lom-psiologik-mu-itnitarkibtoptirish-zhamiyat-bar-arorligining-asosi-sifatida/viewe>. Муродов О.Б. Вояга етмаганлар ва ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олиш социологияси // Ҳуқуқ–Право–Law. – 2003, 4-сон. – 25-бет ва бошқалар.

7..Ниёзова С.С Шахсга қарши зўрлик ишлатиб содир этиладиган
жиноятларнинг виктимологик профилактикаси// Диссертация
автореферати.Тошкент.,2020,17 б.

8.Зарипов З.С., Исмаилов И. Криминология. – Т.: 1996. – 140-бет.